OĞUZ KAĞAN DESTANI'NDA TARİHÎ, DİNÎ, BEŞERÎ VE TABİATÜSTÜ UNSURLAR

Metin ÖZARSLAN*

Türkçe'de destan kelimesinin macerası geniş bir yer tutar. Bu kavramın bizde tarihî seyir içinde çok çeşitli anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir[1]. Epik mânâda destan kavramına bir göz atıldığında karşımıza muhtelif tarifler çıkar: Destan, bütün bir milletin manevîyatından, ruhundan, tarihî ve bediî varlığından kendi kendine doğmuş ma'şerî verimler[2]; milletlerin din, fazilet ve millî kahramanlık maceralarının manzum hikâyeleri[3]; bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsânelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsulleri[4]; tarihten önce veya tarihin başlangıcı sırasında bir milletin geçirdiği maceraları, yetiştirdiği kahramanları; tabiat, kâinat ve cemiyet hadiseleri hakkında düşündüklerini ve bunlar karşısında aldığı vaziyetleri anlatan din ve kahraman-

bölgelerinde, beste ve temsil gibi özel tekniklerle donatılmış profesyonel veya yarı profesyonel ustalar tarafından yaratılmıştır[8]. İlahlar, kahramanlar, şavaş ve çöküşlerden bahseden tahkiyeler üzerine yazılan bu destanlarda; dinî unsurların da kendini gösterdiği, örf ve âdetlerine bağlı bir toplumun dünya görüşü anlatılır[9]. Kahramanlık şiirine has makam ve uzunluğu dolayısıyla dikkat çekerek günümüze kadar gelen manzum hikâye tarzını belirtmek için de destan veya kahramanlık şiiri terimleri aynı anlamlarda kullanılmıştır[10].

Teşekkülünde çekirdek, oluş ve tesbit olmak üzere üç safha ve üç şart bulunan destanın oluşabilmesi için önce en eski bir devirde bir milletin başından, bütün kavmi derinden sarsan, unutulmayan ve dile getirilen büyük bir hadisenin veya maceranın geçmiş olması lazımdır. Bu destanın çekirdek safhasıdır. Sonra millî hayatın uzun zaman yine büyük maceralar içinde geçmesi ve ilk çekirdeği devamlı olarak beslemesiyle destanın oluş safhası tezahür eder. Bu safhada büyüyen çekirdek tamamlanmış bir destan hâlinde sözlü olarak terennüm edilir. Millî hayat bu destanî havayı yaşarken sözlü malzemenin yazıya geçirilmesiyle tesbit safhası da tamamlanmış olur[11].

Her milletin edebiyatı çeşitli merhalelerden geçer, yüzyıllar boyunca değişik kültür gelişmelerini yansıtır. Her toplumun kendine has kadim millî destanları olduğu bilinmektedir. Söz gelimi Finler'in Kalevela, İranlılar'ın Şehnâme, Almanlar'ın Nibelungen, İngilizler'in Beowulf gibi...

Çok yakın zamanlarda teşekkül eden bu destanlara karşılık Türk milletinin de uzun, harikulade renkli ve hareketli hayatının çok eski zamanlarında millî destanları teşekkül etmiştir. Özellikle atlı kültür

aktarmış ve tarihî bakımdan incelemiştir[21]. Ebülgazi Bahadır Han'ın, Reşidedüddin'in eserinden faydalanarak Çağatay Türkçesine aktardığı Şecere–i Terakime (Oğuz Kağan) de Türkiye Türkçesiyle yayınlamıştır[22].

Oğuz Kağan Destanı'nın en eski şekli olan Uygur yazmasında baş ve son kısımlar eksiktir. Bu, destanın daha geniş olduğunun işaretidir. Bu konuda yapılan çalışmalarda ortak kanaat Oğuz Kağan Destanı'nın Dede Korkut'a kadar uzanan devasa bir epik'in parçası olduğu noktasındadır. Ziya Gökalp Türk destan ve menkıbelerini bir bütün olarak düşünmüş ve müstakil destan parçaları arasında ilgi kurmuştur. Ona göre; Oğuz Han, Afrasyab, Boğaç Han, Şah İsmail menkıbe ve hikâyeleri aynı menkıbenin muhtelif şekilleri olarak düşünülebilirler. Zira adı geçen kahramanların adsız kalışları, evlenmeleri ve babalarıyla olan mücadeleleri benzer durumdadır[23]. Ayrıca, Oğuznâme'nin ilk kısmı olan Boğaç Han menkıbesindeki Boğa kelimesinin bir türevi olan Boğaç adı ile Oğuz adı arasında münasebetler de kurulur[24]. Türk tarihinin gelişmesi ile muvazi olarak Oğuz menkıbesi değişmelere uğramış ve muhtelif devir ve sülalelerin hatırasını saklamıştır. Bu suretle eldeki Oğuznâme'de daha sonraki devirlerle ilgili kalıntılar görmek mümkündür. Bu kalıntılar Hiong-Nulara ait milattan önceki kalıntılar, Göktürk ve Türkeş hanlarıyla Karluk yabgularının kalıntıları, kısmen Gazneliler'le Selçuklu ve Harezmşahlar'dan kalan bakiyelerdir. Buna ilaveten destanlardaki Irkıl Hoca, Uluğ Türk, Korkut Ata, Dede Korkut gibi şahsiyetlerin de aynı görevleri icra etmeleri Oğuznâme etrafında oluşan talî unsurlar olun

Tarihî Unsurlar

Oğuz Kağan Destan'ında tarihî unsurların başında Oğuz Kağan gelmektedir. Konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda Oğuz Kağan-'ın şahsiyeti ile tarih sahnesinde oldukları bilinen bazı şahsiyetler bir tutulmuştur. J. Guignes, Hun hükümdarı Mete'nin Oğuz Kağan'a benzediğini çok büyük bir ihtiyatla söylerken, Rus sinologu Biçurin bu iki şahsiyetin aynı olabileceğini kesin olarak ifade eder[26]. Destanî ve tarihî bu iki kişilik destanda bulunan bazı durumlar ve tarihî hadiseler arasında benzerlik kurulmak suretiyle başka ilim adamları tarafından

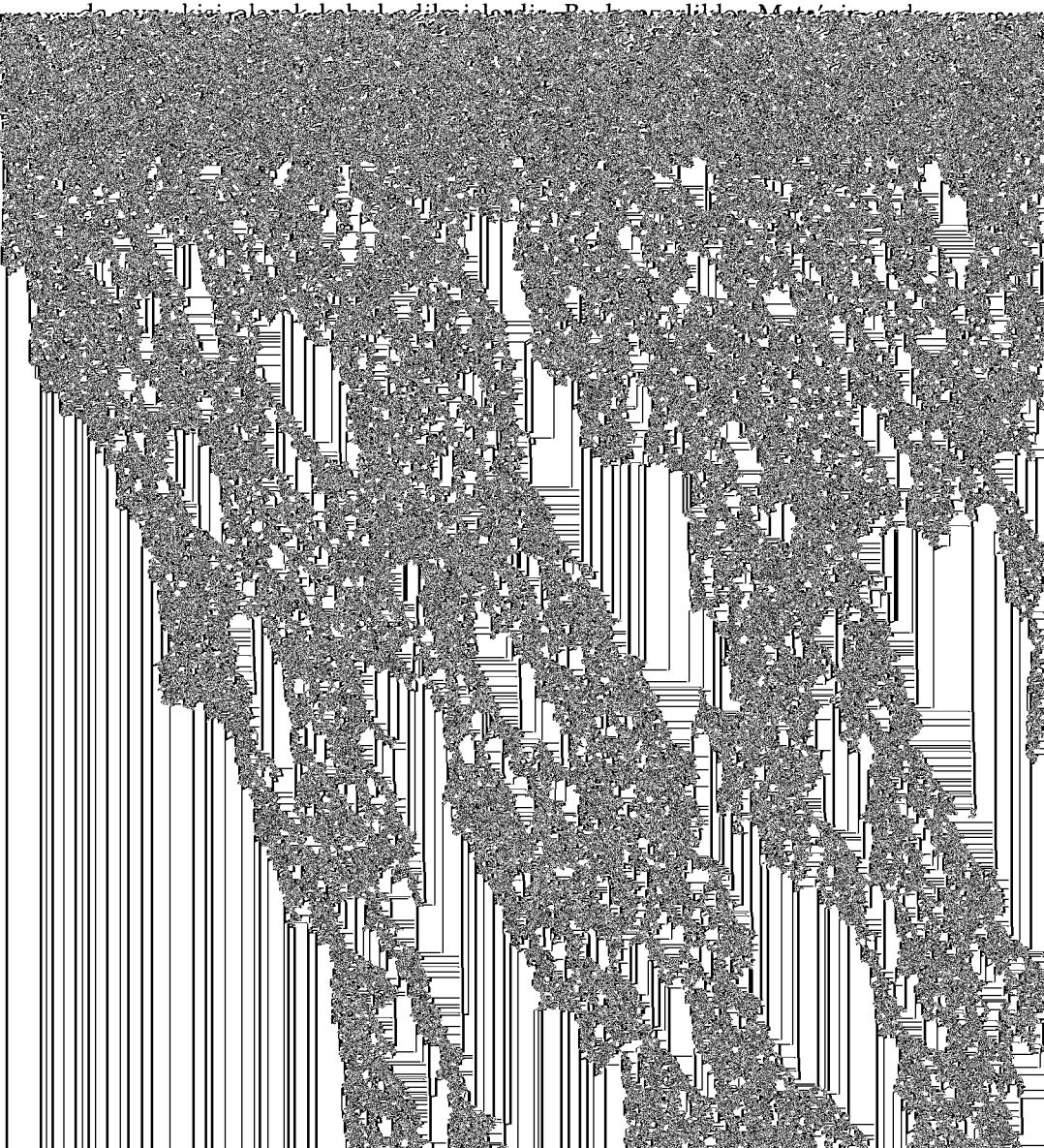

araştırmacılar da vardır[35]. Görülüyor ki tarihî kişilik olarak karşımıza çıkan Mete veya Cengiz ile destanî kişilik olan Oğuz Kağan'ın aynı şahıslar olup olmadığı açık değildir. Üstelik Oğuz Kağan başka tarihî kişiliklere de benzetilir. Bu durum Orta Asya Türk halklarına ait diğer kahramanlık şiirlerinde de görülür. Bu destanlardaki kahramanlar da farklı tarihî kişiliklerle bir tutulur[36].

Dinî Unsurlar

Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur yazmasında dinî unsurlar çok fazla yer tutmaz Destanın baş kısımlarındaki bir ifadede Tanrı'ya yalvarma bir ibadet olarak görülür. "Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan Tanrı'ya yalvarmakta idi"[37] ifadesinden Oğuz'un daha önce de Tanrı'ya yalvardığı hükmü çıkarılabilir. Bununla birlikte kahramanın hangi sebeple Tanrı'ya yalvardığı açık değildir. Fakat evlenmesi bu yalvarmanın sonunda gerçekleşir ve gökten ışık içinde bir kız iner. Destanın sonunda Oğuz'un çocuklarına vasiyetinde söylediği "Çok savaşlar yaptım Gök Tanrı'ya borcumu ödedim"[38] sözlerinde, yapılan bu savaşların Gök Tanrı-'ya ödenen borcun ifadesi olduğu ortaya çıkar. İslamî Oğuz Kağan Destanı'ında İslamiyetin etkileri çok fazladır. Uygur yazmasında bulunan tabiatötesi unsurlar İslam dinin etkisiyle ortadan kalkmıştır.

Beşerî Unsurlar

Oğuz Kağan Destanı kendi hususî şartlarında oldukça realist sayılacak beşerî unsurlarla da bezenmiştir. Oğuz ormanda yaşayan ve halka eziyet eden (canavar) gergedanı rasyonel teknikler kullanmak suretiyle mağlup eder ve yiğitlik gösterir. "O çağda, orada büyük bir orman vardı; bir çok dereler ve ırmaklar vardı. Buraya gelen avlar ve burada uçan kuşlar çoktu. Bu ormanın içinde büyük bir gergedan vardı. At sürülerini ve halkı yerdi. Büyük ve yaman bir canavardı. Ağır bir eziyetle halkı ezmişti. Oğuz Kağan cesur bir adamdı. Bu gergedanı avlamak istedi. Günlerden bir gün ava çıktı. Kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitti. Bir geyik ele geçirdi. Onu söğüt dalı ile bağladı ve gitti. Sonra sabah oldu. Tan ağarırken yine geldi ve gördü ki, gergedan geyiği almış. Sonra Oğuz

Ben sizlere oldum kağan
Alalım yay ile kalkan,
Nişan olsun bize buyan,
Bozkurt olsun bize uran,
Demir kargı olsun orman

Türk destanlarında görülen ölüp dirilme[52], şekil değiştirme, sihir-büyü vs. gibi unsurlar ve abartılı tasvirler hemen hemen yok sayılabilecek derecede azdır. Oğuz Kağan Destanı bu şekliyle bile devrinden çok sonra teşekkül eden destanlarla mukayese edildiğinde son derece realist çizgiler taşımaktadır.

Tabiatüstü Unsurlar

Oğuz Kağan Destanı'nda tabiatüstü unsurlar Oğuz'un doğumu, çocukluğu, evlenmesi ve savaşları ile ilgilidir. Destan, kahramanın doğumu ile başlar. Destanın hemen başlangıcındaki şu cümleler kahramanın doğumunun habercisidir: "Yine günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı. Do-

omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi"[57].

Böylece ay ana ve boğa atadan inen Oğuz Kağan'ın vücudunun birleşik hayvan olarak algınlandığına tanık oluyoruz. Boğa, öküz, kurt, samur ve ayı karışımı bir hayvan. Bu hayvanların Türk, Moğol ve Tunguz toplumlarında bir çağda ata hayvanı veya ongunu oldukları varsayımını bir yana bıraksak bile onların bu toplumlarda çok önemli rol oynadıklarını kabul etmek zorundayız[58]. Bu tasvirde kahramanın gözünün ela, yüzünün gök oluşu hakkındaki görüşler de Oğuz Kağan'ın Tanrı tarafından olgun ve tecrübeli olarak doğması ve Gök Tanrı'nın rengine bürünmüş olması doğrultusundadır[59].

Kahramanın fizikî yapısına ait hayvanlara benzetmeler abaratılı teşbih örnekleridir. Destan kahramanlarının bu şekilde tasvir edilmesi, destanî anlatım üslubundan kaynaklanmaktadır. Kahramanın doğduktan sonra, annesinin sütünü bir kez emip bir daha emmeyişi çiğ et, çorba ve şarap istemesi, dile gelmesi, kırk gün sonra büyüyüp, yürümesi ve oynaması gibi özellikler yeni doğmuş bir bebeğe atfedilen olağanüstü davranışlar olup, ilahî nitelikler taşıyan bir varlığın yapabileceği şeylerdir. Aynı

yaşadığı kozmik âlemle hayvanlar âleminden alınmıştır. Bu tasvirler süsleyici değil değerlendirici bir mânâ taşırlar[63].

Bu tasvirlerle kahramanlara yüklenilen vasıfların kahramanın ileride kağan oluşu ile de yakından ilişkili olması ihtimalini de beraberinde getirdiği söylenebilir. Diğer insanlardan farklı bir takım özelliklere sahip olmaları onların kağan olacaklarının da habercisidir. Çünkü kağan olacak kişilerin Tanrı'dan küç, ülüg, kut ve bilig almış olmaları ve belirli süreçlerden geçmeleri gerekmektedir[64]. İşte bu şartlarda kağan olacak olan Oğuz Kağan bir versiyona göre 1000 yıl[65], diğer bir versiyona göre 116 yıl[66] hükümdarlık yapar. Bu iki zaman diliminden özellikle ilki, olağanüstü özellikte bir varlığın hükümdarlık yapabileceği bir süreçtir.

Oğuz Kağan'ın evlenmesi gökle ilgili kozmik unsurların bol olduğu sahneler ve tabiatüstü özelliklerle doludur. "Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan Tanrı'ya yalvarmakta idi. Karanlık bastı. Gökten bir gök ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. O ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Başında ateşli ve parlak bir beni vardı, demir kazık gibi idi. O kız öyle güzeldi ki gülse gök tanrı gülüyor; ağlasa gök tanrı ağlıyordu. Oğuz Kağan onu görünce aklı başından gitti, sevdi aldı"[67].

Kahramanın Tanrı'ya yalvarması sonucu gökten tanrısal güçlerle çok güzel ve ilahî özellikler taşıyan bir kız bir ışık içinde gönderilir. Bu kız göğün kızıdır. Kutsal ruhların hatta peygamberlerin bir ışık hâlesi içinde görünme hâli Budizm, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te olduğu gibi Türk inanç sisteminde de vardır. Bu kızdan doğan Gün, Ay ve Yıldız Hanlar göğün sembolu olan unsurların adlarını taşır[68]. Tanrı bir döllenme imi olan Işık'ı Oğuz Kağan'a yollamakla il'e aydınlık indirmiştir. Tanrı'nın kut'u ile bezenen Güneş, Ay ve Yıldız, Oğuz halkına doğurganlık bahşeder. Işık halinde dölleyen-döllenen töz teması Türk ve Moğol efsanelerinde çokça görülen bir hususdur[69].

Oğuz Kağan'ın ikinci kez evlenmesi de yerle ilgili kozmik unsurların yer aldığı bir sahnede gerçekleşir. "Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti

Önünde, bir göl ortasında, bir ağaç gördü. Bu ağacın kovuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Gözü gökten daha gök idi; saçı ırmak gibi dalgalı idi; dişi inci gibi idi"[70]. Oğuz Kağan'ın yattığı ikinci kız Ağaç'tır. Onun saçları ırmaklar gibi dalgalanır. Kökleri gölün içine salan bin ağacın kovuğundan çıkmıştır. Böylece Ağaç-kız hem ağacı hem de suyu temsil etmiş olur; her ikisi de yer yüzüne aittir. Üstelik Oğuz'un kızı avda bulduğu gözönüne getirilse birleşmelerinin bereket ile de ilgisi olduğu kestirilebilir. Zaten kovuk dişil imge verir[71]. Yer-Su tabir edilen bu unsurların eski Türk inaç sisteminde ve yaradılış efsanelerinde yer aldıkları bilinmektedir[72].

Yere ait unsurlarla tasvir edilen bu kız hiç şüphesiz su ve ağaca bağlı inançlardan kaynaklanan hususiyetler taşır. Çünkü onu Yer-Su denilen kutsal ıdukları göndermiştir. Bu kızda gök ile ilgili olan tek unsur gözlerinin gök renkli oluşudur. Bu özellikle Yer-Sular'dan gelen kıza da

Oğuz Kağan'a yol göstermesi ve yardım etmesi, Orta Asya sözlü Türk destanlarında vahşi hayvanların özellikle kuşların kahramanlara